

SPÓR O TRADYCJĘ

źródła monastyczne **monografie 1**

Redakcja naukowa:

Michał Tomasz Gronowski OSB

Szymon Hiżycki OSB

MICHAŁ TOMASZ GRONOWSKI OSB

SPÓR O TRADYCJĘ

CLUNY OCZYMA SWOICH I OBCYCH:
POMIĘDZY POCHWAŁĄ A NEGACJĄ

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Recenzent:

prof. dr hab. ROMAN MICHAŁOWSKI

Redakcja:

ELŻBIETA WIATER

Opracowanie graficzne i skład:

JAN NIEĆ

Korekta:

MICHAŁ BARANOWSKI

ISBN 978-83-7354-463-5

Kraków 2013

© Copyright by TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

ul. Benedyktyńska 37, 30-398 Kraków

tel.: +48 (12) 688-52-90

tel./fax: +48 (12) 688-52-91

e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl

www.tyniec.com.pl

Ilość arkuszy: 22,2

Druk i oprawa:

TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów

druk@tyniec.com.pl

*La cultura è una catena di testi che istruiscono altri testi,
di concrezioni enciclopediche che si trasformano lentamente
le une nelle altre,
le vecchie lasciando le proprie tracce nelle nuove*

(Umberto Eco, *Semiotica e filosofia del linguaggio*,
Torino 1984, s. 234).

Spis treści

Podziękowania	.9
Wykaz skrótów	11
Wstęp: z Tyńca do Cluny	15
1. Dylematy i konteksty	23
Najważniejszy ze wszystkich klasztorów	23
Historia pewnego pielgrzyma	27
Dylematy	32
Konteksty	38
Ekskurs 1. Geneza polemiki	45
Ekskurs 2. Teologia „monastyczna” i „scholastyczna”	47
2. W labiryncie historiografii	49
Pytanie o Cluny i kluniackość.	49
Pokłosie wielkiego jubileuszu fundacji Cluny 909/910–2010	52
Sylwetki badaczy	59
Długie XII stulecie: reformy, pismo, tradycja	68
Ekskurs. Abelard, synod w Sens i Cluny	82
3. Monastyczne rozdroża	85
Wiele rodzajów mnichów	85
Autorytety	93
Ordines novi	104
Wilhelm z Saint-Thierry	112
Spotkanie w Reims	116
Ekskurs. Publikacje na temat „ordines novi”	123
4. Kluniacka «nébuleuse».	127
Pytanie o korzenie	127
Idea kluniackiej reformy	132
<i>Consuetudines</i>	137
Żywoty świętych opatów	142
Pons z Melgueil i dziedzictwo św. Hugona z Semur	152

Piotra Czcigodnego statuty i reformy	.157
<i>Żywoty</i> „reformowane” Nalgoda	.159
<i>Maiores ordinis nostri</i>	.163
Ekskurs. O datowaniu <i>Żywotu</i> św. Majolusa Odyłona.	.169
Aneks	.171
5. Debata o tradycji, część I: „principia”	.177
Liturgia	.178
Cnoty monastyczne.	.193
Milczenie.	.207
Ekskurs. Formacja i nowicjat	.211
6. Debata o tradycji, część II: „praxis vitae monasticae”	.213
Wymiary ubóstwa	.213
Praca i źródła utrzymania	.223
Gościnność	.236
Posiłek.	.242
Ubiór	.252
Wierność <i>Regule</i> i granice adaptacji.	.261
7. <i>Maior Ecclesia Cluniacensis</i>	.265
Epilog	.275
Kalendarium	.281
Aneks	.285
Postanowienia opatów w Reims w 1131 roku	.287
List Mateusza, biskupa Albano	.291
Odpowiedź opatów autorstwa Wilhelma z Saint-Thierry.	.305
Bibliografia	.319
Źródła.	.319
Literatura.	.325
Strony internetowe	.395
Indeks imion i nazw własnych.	.397
Résumé	.407
Table des matières	.415

Podziękowania

Zajmując się od kilku lat kluniacką tematyką (czego owocem jest niniejsza książka) doświadczałem na wielu różnych płaszczyznach i wymiarach życzliwości i pomocy ze strony wielu mądrych i doświadczonych osób. Wdzięczność i szacunek wobec nich trudno wyrazić kilkoma słowami.

Wyrazy szczególnego podziękowania pragnę złożyć prof. Glauco Marii Cantarella za zachętę do podjęcia tej pracy oraz liczne, a inspirujące uwagi i „kluniackie” dyskusje. Dziękuję mojemu akademickiemu Mistrzowi, prof. Krzysztofowi Ożogowi (jednemu z pierwszych czytelników książki) za okazywane mi od wielu lat wsparcie i życzliwość. Prof. Romanowi Michałowskiemu, za przeczytanie i wszelkie uwagi recenzyjne. Słowa wdzięczności wyrażam zwłaszcza wobec prof. Jerzego Sperki, dyrektora Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego, jak również koleżankom i kolegom z Zakładu Historii Średniowiecznej UŚl – dr hab. Bożenie Czwojdrak i dr. Jakubowi Morawcowi – za wszelką pomoc. Podziękowania kieruję oczywiście do koleżanek i kolegów z różnych ośrodków akademickich w Polsce, szczególnie: Krakowa, Warszawy, Poznania i Torunia, w sposób szczególny zaś – mgr. Michałowi Baranowskiemu, dr. Jakubowi Kujawińskiemu, dr. Jerzemu Kaliszukowi, dr. Anecie Pieniądz, dr. Marcinowi Paukowi, dr. Monice Saczyńskiej, dr. hab. Krzysztofowi Skwierczyńskiemu, prof. Jackowi Soszyńskiemu oraz prof. Piotrowi Urbańskiemu. Osobno zaś pragnę podziękować prof. Elwirze Buszewicz, która przełożyła z łaciny teksty zamieszczone w aneksie na końcu książki – za owocną od lat współpracę.

Podziękowania kieruję również do wszystkich, którzy udzielali mi gościny podczas zagranicznych kwerend naukowych, tu wspominam szczególnie gościnnie i otwarty dom prof. Anny Adamskiej i prof. Marco Mosterta w Utrechcie i możliwość korzystania ze zbiorów biblioteki tamtejszego uniwersytetu (ale też i amsterdamskiego). Podobnie też wdzięczny jestem mojemu koledze, mgr. Sławomirowi Pukowi, dzięki którego pomocy i gościnie mogłem korzystać z zbiorów biblioteki Uniwersytetu w Passau i Bayerische Staatsbibliothek w Monachium. Bez zawsze życzliwego przyjęcia przez moich współbraci z opactwa Św. Pawła za Murami w Rzymie nie mógłbym wielokrotnie korzystać z bo-

gactwa wielu bibliotek rzymskich (w tym przede wszystkim École Française de Rome), ojcu opatowi Edmundowi Powerowi i wszystkim rzymskim współpracownikom składam wyrazy szczególnego podziękowania.

Rzecz jasna podziękowania należą się również i moim tynieckim współpracownikom za wszelką cierpliwość i wyrozumiałość, tu wyrazy wdzięczności składam ojcu przeorowi Konradowi Małysowi. Za pomoc zaś i przyjacielską dyskusję dziękuję ojcu dr. Szymonowi Hiżyckiemu.

Na koniec zaś słowa szczególnej wdzięczności składam: Magdzie Jamce – „tynieckiej ambasadorce” w Cluny, Janowi Nieciowi i całemu zespołowi naszego tynieckiego Wydawnictwa oraz ojcu opatowi dr. Piotrowi Chojnackiemu OCist. z Mogiły – za wsparcie i twórczą od lat współpracę.

Wykaz skrótów

ABoll	„Analecta Bollandiana”, Bruxelles 1882–
Acta Sanctorum	Acta Sanctorum, I–LXIII, wyd. J. BOLLANDUS [i in.], Paris, Bruxelles 1863–1940.
BB	<i>Recueil des chartes de l'abbaye de Cluny</i> , wyd. A. BERNARD, oprac. A. BRUEL, vol. I–VI, Paris 1876–1903.
BERNARDI <i>Ordo</i>	<i>Bernardi Ordo Cluniacensis</i> , [w:] <i>Vetus disciplina monastica</i> , wyd. M. HERRGOTT, oprac. P. ENGELBERT, Siegburg 1999, s. 134–364.
BHL	<i>Bibliotheca Hagiografica Latina antiquae et mediae aetatis</i> , Bruxelles 1898–1901.
BiblCl	<i>Bibliotheca Cluniacensis</i> (...), wyd. M. MARRIER i A. QUERCETANUS TURON., Paris 1614 (przedr. Mâcon 1915).
BiblCl Notae	<i>Bibliotheca Cluniacensis</i> (...), wyd. M. MARRIER i A. QUERCETANUS TURON., Paris 1614 (przedr. Mâcon 1915).
BulCl	<i>Bullarium sacri ordinis Cluniacensis</i> , Lyon 1680.
CCL	Corpus Christianorum. Series Latina, 1–, Turnholti 1953–
CCCM	Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, 1–, Turnholti 1966–
CCM	Corpus Consuetudinum Monasticarum, 1–, Siegburg 1963–
CONSTABLE 1	<i>The Letters of Peter the Venerable</i> , wyd. G. CONSTABLE, vol. I, Cambridge Mass. 1967 (Harvard Historical Studies, 78) – edycja listów.
CONSTABLE 2	<i>The Letters of Peter the Venerable</i> , wyd. G. CONSTABLE, vol. II, Cambridge Mass. 1967 (Harvard Historical Studies, 78) – komentarz do listów.

- CONSTABLE, G. CONSTABLE, *The Abbey of Cluny. A Collection of Essays to Mark the Eleven-Hundredth Anniversary of its Foundation*, Münster 2010 (Vita Regularis. Abhandlungen, 43)
- COWDREY H.E.J. COWDREY, *Two Studies in Cluniac History 1049–1126*, „Studi Gregoriani” 11 (1978).
- Ep.* *Epistola, epistolae* – listy
- I monaci* G.M. CANTARELLA, *I monaci di Cluny*, Torino 1993 (i trzy kolejne wydania).
- Iogna-Prat, *Études* D. IOGNA-PRAT, *Études clunisiennes*, Paris 2002 (Les Médiévistes français, 2).
- JL *Regesta pontificum Romanorum*, wyd. P. JAFFE, S. LOWENFELD, Leipzig 1885–1888.
- MGH Monumenta Germaniae Historica, Hannover-Leipzig-Berlin 1826–
- MGH SS *Scriptores, in folio.*
- MGH SS rer. *Scriptores rerum Merovingicarum.*
- Merov.
- MGH Auct. ant. *Auctores antiquissimi.*
- MGH SS rer. *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi.*
- Germ.
- MGH Berife d. dt. *Die Briefe der deutschen Kaiserzeit.*
- Keiserzeit
- OdSB *Opere di san Bernardo*, wyd. F. GASTALDELLI, Milano 1984– (wydanie bilingwiczne).
- OdSB I *Trattati*, Milano 1984.
- OdSB VI/1–2 *Lettere*, Milano 1986.
- PL Patrologiae cursus completus. Series latina, t. 1–217, wyd. J.-P. MIGNE, Paris 1844–1904.
- POK Pisma Ojców Kościoła, Poznań 1924–
- PSP Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy, Warszawa 1969–
- RBén „Revue Bénédictine”, Maredsous 1884/1885–
- RegBen Św. BENEDYKT Z NURSJI, *Reguła*, przekł. A. ŚWIDERKÓWNA, Kraków 1994⁴ (wydanie bilingwiczne).

- RMab „Revue Mabillon. Archives de la France monastique”, Ligugé 1905–
- SCh Sources Chretiennes, wyd. H. DE LUBAC, J. DANIELOU [i in.], Paris 1941–
- Statuta Petri Venerabilis* *Statuta Petri Venerabilis abbatis Cluniacensis IX (1146/1147)*, wyd. G. CONSTABLE, [w:] *Consuetudines Benedictinae Variarum (Saec. XI–XIV Saec.)*, CCM 6, 1975, s. 19–106.
- StMed „Studi Medievali”, (Torino), Spoleto 1960–
- StMon „Studia Monastica. Commentarium ad rem monasticam historice investigandam”, Abadia de Montserrat (Barcelona) 1959–
- UDALRICUS *Antiquiores Consuetudines Cluniacensis Monasterii collectore S. Udalrico Monacho Benedictino*, wyd. LUC D’ACHÉRY, [w:] *Spicilegium sive Collectio veterum aliquot Scriptorum qui in Galliae Bibliothecis delituerant*, I, Paris 1723, s. 641–703 [= PL 149, kol. 636–778].
- ŹrMon Źródła Monastyczne, Kraków-Tyniec 1993–
- ŹrMon 14 J. LECLERCQ, *Miłość nauki a pragnienie Boga*, przekł. M. BORKOWSKA, red. nauk. J.A. SPIEŻ, 1997.
- ŹrMon 25 J. LECLERCQ, *Chrystus w oczach średniowiecznych mnichów*, przekł. M. BORKOWSKA, red. nauk. J.A. SPIEŻ, 2001.
- ŹrMon 47 G.M. CANTARELLA, *Comites aulae coelestis. Studia z historii, kultury i duchowości Cluny w średniowieczu*, przekł. A. HAASE i in., red. nauk. M.T. GRONOWSKI, K. SKWIERCZYŃSKI, 2009.
- ŹrMon 49 J. LECLERCQ, *U źródeł duchowości Zachodu*, przekł. Sz. SZTUKA, red. nauk. i posłowie M.T. GRONOWSKI, 2009.
- ŹrMon 54 M. PACAUT, *Dzieje Cluny*, przekł. A. ZIERNICKI, red. nauk. M.T. GRONOWSKI, przedmowa D. RICHE, 2010.
- ŹrMon 55 *Polemika kluniacko-cysterska z XII wieku. Bernard z Clairvaux, Apologia do opata Wilhelma z Saint-Thierry, Piotr Czcigodny, List 28 do Bernarda z Clairvaux, Hugon z Amiens, Apologia, Traktat pewnego opata, mnich Idung, Dysputa dwóch mnichów*, przekł. E. BUSZEWICZ, red. nauk. i wstęp M.T. GRONOWSKI, 2010.

Spór o tradycję. Cluny oczyma swoich i obcych

- ŹrMon 68 Św. HUGON z SEMUR, *Żywoty i pisma*, przekł. I. DULĘBA,
red. M.T. GRONOWSKI, 2013 (w druku).
- ŹMT Źródła Myśli Teologicznej, Kraków 1996–

Wstęp: z Tyńca do Cluny

Jakiś czas temu, podczas pewnego spotkania, jeden ze znajomych (ale nie historyk) zapytał mnie, czym się aktualnie zajmuję; odpowiedziałem, że kluniatami¹, na co usłyszałem (z nutą lekkiego niedowierzania i rozbawienia): „Czym? Kosmitami?!...”

Podobnych anegdot można by zresztą przytoczyć więcej, lecz faktem pozostaje, że w Polsce wiedzą o sławnym burgundzkim opactwie w Cluny, założonym wszak już ponad 1100 lat temu (909/910 rok), mogą się poszczycić zasadniczo historycy lub historycy sztuki, którzy podczas studiów słyszą co nieco na temat tego klasztoru jako modelu reformy życia monastycznego we wczesnym średniowieczu. Inni słyszą o Cluny w kontekście sławnych reform gregoriańskich, z kolei historycy sztuki jako o pomniku architektury i sztuki – największym kościele średniowiecznej Europy łacińskiej². Dla zwykłego śmiertelnika, w większości wypadków (choć na szczęście nie zawsze), wiedza o Cluny jest raczej skromna albo żadna, a reakcja na pytanie: „Co to jest Cluny?” zapewne nie odbiegałaby zbyt od tej wyrażonej przez mojego znajomego.

¹ W języku francuskim mamy rozróżnienie między terminami: ‘les cluniens’ – którym oznacza się mnichów, historycznych mieszkańców opactwa w Cluny (oraz innych „kluniackich” konwentów), a ‘les clunisois’ – czyli mieszkańców miasta (oraz regionu) Cluny, dawniej i dziś. W pracy stosuję konsekwentnie termin „kluniaci” jako ekwiwalent francuskiego ‘les clunisiens’.

² Tu można odnotować w zasadzie tylko dwa polskie studia poświęcone Cluny: T. MROCZKO, „*Turris in media basilica*”. *Rola Cluny I w architekturze średniowiecznej Europy*, [w:] *Symbolae historiae artium. Studia z historii sztuki Lechowi Kalinowskiemu dedykowane*, Warszawa 1986, s. 121–141, oraz R.M. ZAWADZKI, *Biblioteka i skryptorium opactwa w Cluny na tle renesansu XII wieku*, [w:] *Od średniowiecza ku współczesności. Prace ofiarowane Jerzemu Starnawskiemu w pięćdziesięciolecie doktoratu*, red. J. OKOŃ, współpraca M. KURANA, Łódź 2000, s. 17–32.

Sam z Cluny zetknąłem się po raz pierwszy na poważniej w Tyńcu w 1995 roku. W zapleczkach stall w tynieckim kościele znajduje się bowiem, wykonany zapewne w latach 30. XVII wieku, obraz przedstawiający jednego z wielkich świętych kluniackich opatów – Piotra Czcigodnego († 1156). Namalowany został w pozycji klęczącej, w dłoni trzyma księgę statutów kluniackich, modląc się przed dwoma patronami życia monastycznego łacińskiego Zachodu: Benedyktem i Marcinem. Nie chcę wchodzić tutaj w ocenę wartości artystycznej obrazu, lecz podkreślić przede wszystkim jego wymowę ideową: odwołanie się do tradycji i autorytetu, który tu uosabiają święci Marcin i Benedykt, a których naśladowcą i kontynuatorem jest właśnie Piotr Czcigodny. Dla siedemnastowiecznego odbiorcy (czyli mnicha tynieckiego) miało być jasne, że jego klasztor, założony – jak powszechnie uznawano – przez mnichów przybyłych z Cluny, kultywuje ideał życia pierwszych i świętych Ojców. Tym bardziej, że przechodząc w drodze do kościoła przez klasztorny krużganek, wielokrotnie mógł oglądać kamienną tablicę z wyrytą datą założenia opactwa (1044) oraz inskrypcją mówiącą o kluniackiej fundacji w Tyńcu. Wymowę tego dodatkowo podkreślały jeszcze wielkie obrazy z przedstawieniami scen z życia założyciela tynieckiego opactwa, Kazimierza Odnowiciela, jak powiadano „mnicha w Kluniaku”³. By nie wspomnieć również o tym, że przekaz ten dodatkowo utrwalił, opierając się na starszych źródłach, w tym i na pracach Jana Długosza, tyniecki historiograf, Stanisław Szczygielski, w wydanym w 1668 roku dziele o dziejach klasztoru i jego opatach⁴.

³ Cykl składa się z 20 obrazów i został zapewne wykonany z okazji 600-lecia fundacji opactwa w Tyńcu w 1644 roku. Po kasacie opactwa (1816 rok) został przewieziony do opactwa Benedyktyniek w Staniątkach, gdzie znajduje się obecnie. Trzy obrazy przedstawiają sceny ściśle kluniackie: 3. – Kazimierz przyjmuje habit w Cluny, 6. – Poselstwo polskie w Cluny, 17. – Kazimierz wita benedyktynów przybyłych z Cluny; opis całego cyklu, zob. *Tyniec. Sztuka i kultura benedyktynów od wieku XI do XVIII. Katalog wystawy w Zamku Królewskim na Wawelu, październik – grudzień 1994*, red. K. ŻUROWSKA, Kraków 1994, nr IV/3, s. 51–53; odnośnie do rozwoju legendy, zob. dalej, przyp. 6.

⁴ S. SZCZYGIELSKI, *Tinacia seu historia monasterii Tinecensis Ordinis sancti Benedicti*, Cracoviae 1668. Zob. też G. LABUDA, *Szkice historyczne XI wieku. Początki*

Z biegiem lat pogłębiałem swoją fascynację historią opactwa. Mój nieżyjący już mistrz, ojciec Paweł Szczaniecki, wspominał mi o swej rozmowie z prof. Aleksandrem Gieysztozem, który opowiadał mu, że jeszcze przed wojną, podczas swych studiów w Paryżu, prowadził kwerendę w Bibliothèque Nationale, gdzie natrafił na zachowaną, a stosunkowo obszerną korespondencję między Tyńcem a Cluny. W oparciu o te materiały przygotował nawet artykuł „Cluny a Polska w XVI–XVIII wieku”. Niestety, rękopis gotowej już rozprawy zaginął podczas zawieruchy wojennej (w 1944 roku); jedynym pokłosiem tego projektu była ogłoszona tuż po wojnie recenzja z książki ks. Pierre’a Davida⁵. Sam Gieysztor do kluniackiego wątku, choć sugerował możliwość jego odtworzenia, właściwie już nigdy potem nie powrócił⁶.

ki klasztoru benedyktynów w Tyńcu, „Studia Źródłoznawcze” 35 (1994), s. 47–49 oraz P. SZCHANIECKI, *Długosz o Tyńcu*, [w:] *Długossiana. Studia historyczne w pięćsetlecie śmierci Jana Długosza*, cz. 2, red. S. GAWĘDA, Kraków 1985 (Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego DCCII. Prace historyczne, z. 76), s. 171–176.

⁵ P. DAVID, *Les bénédictins et l'ordre de Cluny dans la Pologne médiévale*, Paris 1939 (Publications du Centre franco-polonais de recherches historiques de Cracovie, 1/1). Krytyczna recenzja Gieysztora, weryfikująca (a w części obalająca) tezy Davida ukazała się w „Rocznikach Historycznych” 16/1 (1948), s. 246–253, Gieysztor wspomina o przygotowywanym artykule i o jego zniszczeniu na s. 246–247.

⁶ Choć temat kluniackiej legendy o Kazimierzu Mniechu pojawiał się w polskiej historiografii (przykładowo zob. klasyczne studia: S. SMOLKA, *Tradycja o Kazimierzu Mniechu. Przyczynek do historiografii polskiej XIII wieku*, [w:] *Rozprawy [Polskiej] Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny*, t. 6, Kraków 1877, s. 323–353; S. KĘTRZYŃSKI, *Kazimierz Odnowiciel 1034–1058*, [w:] *TEGOŹ, Polska X–XI wieku*, Warszawa 1961, s. 588–592; G. LABUDA, *Twórczość hagiograficzna i historiograficzna Wincentego z Kielc*, „Studia Źródłoznawcze” 16 (1971), s. 125–133 oraz ostatnio W. DRELICHARZ, *Idea zjednoczonego królestwa w średniowiecznym dziejopisarstwie polskim*, Kraków 2012 (Monografie Towarzystwa Naukowego Societas Vistulana, 1), s. 124–125, 188–189, 227 i P. WĘCOWSKI, *Początki Polski w świetle zeznań świadków w procesie polsko-krzyżackim w 1422–1423 roku*, [w:] *Historia narrat. Studia mediewistyczne ofiarowane profesorowi Jackowi Banaszkiwiczowi*, red. A. PLESZCZYŃSKI, J. SOBIESIAK, M. TOMASZEK, P. TYSZKA, Lublin 2012, s. 241–249), podobnie jak pytanie o fundację Tyńca (zob. cyt. wyżej prace G. Labudy oraz niżej R. Michałowskiego zwłaszcza rozdz. III.1: *Fundacja tyniecka*, s. 89–97, jak również M. DERWICH, *Monastycyzm benedyktyński w średniowiecznej Europie i Polsce. Wybrane problemy*, Wrocław 1998, s. 181–182 oraz J. DOBOSZ,

W następnych latach zajmując się historią Tyńca, zwłaszcza w późnym średniowieczu, na temat Cluny musiałem oczywiście ponownie natrafić. Choćby przy okazji analizowania tzw. *Visitatio in Almania* czyli relacji o stanie polskich klasztorów, jaką złożył w Konstancji w 1418 roku (jeszcze podczas obrad soboru) tyniecki mnich, Mikołaj Nosek, Janowi de Montenoison, sekretarzowi opata Cluny, Roberta de Chaudesalles, prosząc go o dokonanie ich wizytacji, w tym zwłaszcza Tyńca, właśnie z racji jego kluniackich korzeni⁷. Niedługo później inny mnich Mikołaj, zwany Białym, przeniósł się z Tyńca właśnie do Cluny⁸. W późniejszym okresie udokumentowanych wzmianek przybywa. W roku 1597 opat tyniecki, Mikołaj Mielecki, odwiedza Cluny; efektem tej wizyty stał się dokonany przez niego odpis zwyczajów kluniackich, które miały następnie posłużyć w Tyńcu do przeprowadzenia re-

Monarchia i możni wobec Kościoła w Polsce do początku XIII wieku, Poznań 2002, s. 110nn), to sama kwestia kontaktów Polski z Cluny została jednak całościowo podjęta dopiero ostatnio przez M. DERWICHA, *Les bénédictins polonais et Cluny: légende et réalité*, [w:] *Construction d'un imaginaire collectif européen du Moyen Âge aux débuts des Lumières, Allemagne, France, Pologne: unité et diversité*, actes du colloque international, 18–19 décembre 2009, organisé par l'Université de Paris Ouest Nanterre la Défense, le Collège des Bernardins et l'Association européenne Lubliniana, red. L. KANCZUGOWSKI, W. DRESSLER, V. AUCANTE, Paris 2012, s. 99–112.

⁷ Tekst w wydaniu W. Kętrzyńskiego (*Monumenta Poloniae Historica*, t. V, Lwów 1888, s. 913–916) zawiera w kilku miejscach opuszczenia. Pełna edycja relacji: *Visitations and Chapters-general of the Order of Cluni, in Respect of Alsace, Lorraine, Transjurane, Burgundy (Switzerland), and other Parts of the Province of Germany, from 1269–1529; with Notice of Early Cluniac Foundations in Poland and England; Extracts from the Original Records in the National Library of France, the Palais Bourbon, and the Bibliothèque de l'Arsenal*, wyd. G.F. DUCKETT, London 1893, s. 187–191. Odnośnie do relacji Mikołaja w kontekście fundacji Tyńca zob. R. MICHAŁOWSKI, *Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X–XIII wieku*, Warszawa 1993, s. 89–90. Analizę przekazu (skupiając się bardziej na kwestii liczebności wspólnoty tynieckiej) zamieściłem w książce *Zwyczajny klasztor, zwyczajni mnisi. Wspólnota tyniecka w średniowieczu*, Kraków 2007, s. 154–157.

⁸ Tamże, s. 308 (lecz po jakimś czasie ostatecznie zdecydował się na powrót do Tyńca).

formy życia klasztornej postulowanej przez sobór trydencki⁹. Wkrótce potem do tynieckiej formuły ślubów zakonnych dołączono znaczący zwrot: „sub congregatione Cluniacensi”¹⁰. W końcu pojawia się, wspomniany już wcześniej, obraz Piotra Czcigodnego. Ukoronowaniem tych wszystkich tendencji było oficjalne przyłączenie Tyńca do kluniackiej kongregacji, co zaświadcza list opata Cluny, Henri-Oswalda de la Tour d’Auvergne, datowany na 27 I 1729, z jednoczesnym zaproszeniem na kapitułę generalną oraz poleceniem dokonania wyboru prezydenta polskiej prowincji¹¹. Z różnych jednak powodów pozostało to wyłącznie na papierze, a Tyniec ostatecznie przyłączył się do kongregacji polskich benedyktynów¹².

Jak widać legenda cieszyła się długim życiem: począwszy od jej pierwszych przekazów utrwalonych zapewne w połowie XIII wieku aż do połowy XVIII stulecia¹³. Istotniejsze jest to, że równie długo wy-

⁹ „Constitutiones fratrum Cluniacensium in monasterio Tynecensi – – editae, approbatae et evulgatae” wraz z dołączonymi tam statutami opata Mikołaja Mieleckiego. Ich odpis zachowany jest w rękopisie opatrzonym tytułem: *Miscellanea ascetica et historica*, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, rkps 3544, s. 149–153.

¹⁰ Począwszy od roku 1622, tamże, rkps 5281, k. 27v. i nn.

¹¹ Tamże, rkps 5282/2, k. 54–55. List opata Cluny odczytano na kapitule w Tyńcu 29 III 1729. Dodać jeszcze można, że w aktach kapitulnych Tyńca zachowanych od 1713 roku (BJ, rkps 5282/1–2), znajduje się dość obszerna korespondencja pomiędzy Tyńcem a Cluny, która wymaga osobnej analizy.

¹² Zob. P. SZCZANIECKI, *Katalog opatów tynieckich*, „Nasza Przeszłość” 49 (1978), s. 212 oraz M. KANIOR, *Polska kongregacja benedyktyńska Świętego Krzyża 1709–1864*, Kraków 2000, tu zwł. s. 44–56.

¹³ Zostawiając tu legendę z jej własnym życiem, można dodać, że istotnie w pierwszym wieku istnienia Tyńca pojawia się historyczny „łącznik” z Cluny – kardynał Idzi z Tuskulum. Idzi (Gilles, Gilon) z Toucy, początkowo klerk paryski (*clericus parisiensis*), zapewne w końcu 1118 roku wstąpił do opactwa Cluny; zwrócił nań uwagę papież Kalikst II, kiedy go poznał podczas konklawe w Cluny w 1119 roku oraz swej wizyty i kanonizacji opata Hugona z Semur w roku następnym (Idzi napisał zresztą obszerny *Żywot* Hugona); niebawem został mianowany przez papieża (zapewne pomiędzy grudniem 1122 a marcem 1123 roku) kardynałem-biskupem Tuskulum (stąd najczęściej określany jest jako Idzi z Tuskulum oraz „kluniacki” kardynał); szerzej o nim zob. P. DAVID, *Gilon de Toucy, cardinal évêque de Tusculum et sa légation en Pologne*, [w:] *Studia historyczne ku czci Stanisława Kutrzeby*, t. II, Kraków 1938, s. 117–127. Jako legat pa-

znaczała pewien punkt odniesienia w poszukiwaniu monastycznej tożsamości Tyńca, a w pewnym sensie przetrwała nawet kasatę opactwa w 1816 roku, bo aż do progu XX wieku podtrzymywała ideę jego odnowy¹⁴. *Habent sua fata fabulae*. I chociaż umarli ludzie, którzy w nią wierzyli, przeminął splendor dawnych wieków, to jednak wciąż pozostawały ślady minionych idei, które, jak mawiał o. Paweł Sczaniecki: „wyzierają w Tyńcu z każdego kąta”: wspomniane już inskrypcje, przekazy historiograficzne i obraz Piotra Czcigodnego w tynieckich stallach... To właśnie on zainspirował mnie do postawienia również szerszych pytań, jak choćby takich: gdzie samo Cluny i jego mnisi szukali swej tożsamości, swych punktów odniesienia, jak postrzegali swą wspólnotę; na kim się wzorowali, jaki był ich stosunek do tradycji?

Taka oto była pierwotna geneza niniejszej książki.

W ciągu ostatnich pięciu lat poruszone wyżej problemy intensywnie przykuwały moją uwagę. Inspiracją był, poza przeszywającym spojrzeniem Piotra Czcigodnego z obrazu, wielki jubileusz 1100-lecia fundacji Cluny obchodzony (nie tylko we Francji) z wielkim rozmachem w latach 2009–2010. Naszym rodzimym echem było opublikowanie w tynieckiej serii Źródła Monastyczne kilku kluniackich tomów: zbioru artykułów bolońskiego mediewisty Glauco M. Cantarella, syntezy francuskiego badacza Marcela Pacaut oraz tekstów źródłowych związanych

pieski przybył do Polski, być może około 1126 roku (w literaturze podaje się różne daty jego wizyty: 1123/1126); wystawił wówczas, między innymi, dokument potwierdzający posiadłości Tyńca (jest to najstarszy zachowany dokument opactwa tynieckiego) oraz przy tej okazji zapewne poświęcił pierwszy kościół klasztorny, zob. K. SKWIERCZYŃSKI, *Recepcja idei gregoriańskich w Polsce do początku XIII wieku*, Wrocław 2005, s. 284–285; odnośnie do samego dokumentu, zob. studium G. Labudy cytowane wyżej w przyp. 4.

¹⁴ Mam tu na myśli projekt, który promował u schyłku XIX wieku francuski duchowny, dom Mayeul Lamey, pragnący jednocześnie wskrzesić samo opactwo w Cluny, zob. Y. CHAUSSY, *Dom Mayeul Lamey (1842–1903) et sa fondation bénédictine pour l'étude des sciences*, [b.m.d.w.], s. 28–31, 41–42 [nadbitka z] RMab 1979, s. 321–372 i 1984, s. 531–553.

z polemiką między Cluny a cystersami w XII wieku¹⁵. Tym samym temat niniejszej książki dojrzał.

W między czasie miałem okazję, biorąc udział w konferencjach oraz seminariach naukowych w różnych ośrodkach akademickich, dyskutować ze specjalistami, wygłaszać odczyty i referaty, a niektóre z nich zostały następnie opublikowane¹⁶. Były to wstępne próby uporządkowania przemyśleń płynących z lektury źródeł i bogatej literatury, refleksji nad kluniackimi wątkami, rodzącymi się pytaniami. Wszystkiego tego efektem jest niniejsza książka.

*

Tak zatem średniowieczna legenda i kluniacki obraz z tyńckiego kościoła zaprowadziły mnie z powrotem do Cluny. Niech Czytelnik będzie łaskaw podążyć ze mną i z moim bohaterem, którego za chwilę spotkamy, do miejsca gdzie się wszystko zaczęło, czyli do Cluny. Tam zaś spotkamy (może gdzieś na dziedzińcu lub w kościele, w tłumie innych pielgrzymów czy gości) pewnego pobożnego pielgrzyma, który trawiony nie mniejszą niż dzisiejszy badacz (albo nawet i sam autor) ciekawością, będzie chciał dowiedzieć się, czym w zasadzie jest Cluny, z czego wyrasta, do czego się odwołuje, dlaczego wszyscy o nim mówią – jedni w samych superlatywach, inni zaś przeciwnie; czy rację mają ci, którzy właśnie je krytykują lub podważają jego autentyczność (cystersi); dlaczego wszyscy w ferworze dysput i polemik odwołują się do tej samej wszak tradycji; a w końcu co myślą, jak widzą i co mówią o sobie oraz co piszą o własnych korzeniach i swej tożsamości sami mieszkańcy tego sławnego burgundzkiego opactwa?

¹⁵ Były to: ŻrMon 47, 54 i 55. Kilka kolejnych jest w przygotowaniu: *Ordo Bernarda z Cluny* (czyli jeden z głównych *consuetudines*, w pracy stosuję jako polski odpowiednik, termin: „zwyczajnik”), *De miraculis* Piotra Czcigodnego, korpus *Żywotów* św. Hugona z Semur, *Kronika roku 1000* Rudolfa Glabera.

¹⁶ Spis znajduje się w bibliografii; odwołania zamieszczam też dalej w poszczególnych przypisach.